

A 17. SZÁZAD KÖZEPI HATALMI ÉS FELEKEZETI
KÜZDELMEK FELSŐ-MAGYARORSZÁGON EGY RENDHAGYÓ
INGATLANÜGYLET TÜKRÉBEN:

A kassai királyi ház jezsuitáknak adományozása és a felső-
magyarországi főkapitányi székhely áthelyezése¹

THE POWER AND DENOMINATIONAL STRUGGLES IN UPPER-HUNGARY
IN THE MID-17TH CENTURY IN THE LIGHT OF AN UNUSUAL REAL
ESTATE TRANSACTION:

The donation of the Royal House in Kassa to the Jesuits and the
transfer of the seat of the chief captain in Upper Hungary

Barta M. János

MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, Kora újkori középiskolai
jezsuita oktatás, tudományos munkatárs

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a kassai királyi ház jezsuita rend számára történő eladományozásának ügyét tárgyalja, bemutatva az alternatív elképzeléseket, az épület kibővítéséig és átadásáig vezető utat, valamint az azt övező politikai-felekezeti alapú konfliktusokat. Az épület birtokba vétele mérőföldkövet jelentett az 1650-es évek elején még rezidencia formában működő jezsuiták számára a nagyobb intézményi önállóságot jelentő kollégiummá alakulás útján. A királyi adomány egyúttal a felső-magyarországi főkapitányi székhelynek a szakirodalomban rendre feledésbe merülő áthelyezését és a Bornemissza-ház e célból való megvásárlását is jelentette.

ABSTRACT

The study discusses the donation of the Royal House of Kassa to the Jesuit Order, presenting the alternative ideas preceding it, the road to the extension and hand-over of the building, and the political-denominational conflicts surrounding the transaction. Taking possession of the building marked a milestone on the road to becoming a college with greater institutional autonomy for the Jesuits, who were still operating in residence format in the early 1650s. The royal donation also meant the relocation of the seat of the Royal Captain-general in Upper Hungary, which is

¹ Jelen közlemény a HUN-REN-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoportban folyó kutatások keretében készült. Ezúton szeretném megköszönni Fazekas István egykori bécsi magyar levéltári delegátus hasznos tanácsait, észrevételeit, továbbá Oross András jelenlegi bécsi levéltári delegátus kisebb segítségnyújtását.

often forgotten in the literature, as well as the purchase of the Bornemissza House for this purpose.

Kulcsszavak: Kassa, királyi ház, jezsuiták

Keywords: Košice, Royal House, Jesuits

Problémafelvetés és történeti kontextus. A vizsgálat apropója

A történettudomány és társstudományai művelőinek körében manapság általánosan elfogadott az a megállapítás, hogy egy adott közösség épület- és térhasználata funkcionális jellegén túl szimbolikus aspektusokkal is bír, visszatükrözi annak hatalmi, társadalmi, felekezeti viszonyait, konfliktusait. Szerencsés forrásadottság esetén ezek változásai akár folyamatukban is megragadhatóak, miként azt példának okáért Granasztói Györgynek a kora újkori Nagyszombattal kapcsolatos, jelen tanulmány témájának tágabb kontextusát illetően is releváns vizsgálódásai igazolják. A szerző az adójegyzékek segítségével igen érzékletesen mutatja be, hogy 1711-re miként győzelmeskedett az egyházi (katolikus, barokk) nyilvánosság a polgári nyilvánossággal szemben. Az egyházi térnyerés legfontosabb, Pázmány Péter szervezői és építtetői tevékenységéhez kötődő lépését a meglévő, sokszor javításra szoruló egyházi épületek helyreállítása és átalakítása, újabb épületek vásárlása, az intézményrendszer bővülése, köztük a jezsuita rendre bízott egyetem megalapítása jelentette a 17. század első felében.² Ismeretes, hogy a kérdéses időszakban lényegében ugyanezek a folyamatok zajlottak le az egész Magyar Királyság területén, melynek eredményeként a 17. század végére, a 18. század elejére a protestáns felekezetek országszerte a városfalakon kívülre, illetve Alsó-Magyarországon az artikuláris helyekre szorultak, templomaik, iskoláik, egyéb ingóságaik sorra a katolikusok kezére kerültek.³

² *Granasztói György*: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711. Bp. 2004. 45–113.; Módszertani szempontból számos támpontot nyújt Novák Veronika monográfiája is, amely a tér és használata vizsgálatának szép példáját hozza: *Novák Veronika*: Utcák, szavak, emberek. A városi tér és használata Párizsban a középkor és a kora újkor határán. Bp. 2018.

³ A protestánsok kiszorítására ld. a vallásgyakorlatuk szabályozására kiküldött Draskovich-Erdődy, valamint a Csáky-féle bizottságot: *Mihalik Béla Vilmos*: Az 1681. évi vallásügyi cikkelyek alkalmazása a gyakorlatban. A Draskovich-Erdődy és a Csáky-féle királyi vallásügyi bizottságok működése. In: Vértelen ellenreformáció. (Reformáció öröksége 2.) Szerk. Csorba Dávid. Bp. 2002. 55–68. *Barta M. János*: „...valamely Istenét, vallását, Királyját és hazáját igazán szerető nemes ember...” Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe. Bp. 2021. 307–349.

E folyamat kezdetére fókuszálva a természetszerűen meglévő, bővebben itt nem részletezhető különbségek, egyedi jelenségek mellett több hasonlóság is megfigyelhető a katolikusok, így a jezsuita rend 17. század eleji térnyerésének megindulását övező konfliktusokban és indulatokban. A rend iránti ellenszenv csupán egyik, ám korántsem elhanyagolható vonatkozását jelentette a templomokért, iskola működtetésére alkalmas épületekért és más ingatlanokért folytatott küzdelem.⁴ Az akkoriban még többségben lévő protestáns felekezetű lakosok mellett a katolikus egyházi szervek képviselői sem feltétlenül fogadták kitörő örömmel a rend tagjait, miként az Pozsony, Győr és Sopron városa esetében megmutatkozik, ahol a városvezetés, illetve a káptalan szerződésben rögzítette a jezsuiták letelepedésének feltételeit, különös tekintettel épülethasználatuk szabályozására, korlátok közé szorítására.⁵ Ennek oka a politikai és felekezeti megfontolásokon, illetve a befolyás- és pozícióvesztéstől való félelmen túl nyilvánvalóan abban rejlett, hogy a falakkal körbevett, a modern kor emberének szemüvegén keresztül nézve szűk városi térben a terjeszkedés lehetősége erősen korlátozott volt, vagyis az gyakorlatilag csak mások érdekeinek sérelmével valósulhatott meg.

Pozsonyhoz, Győrhöz és Sopronhoz képest némi fáziskéséssel zajlott le a jezsuiták tartós megtelepedése a korban Felső-Magyarország metropoliszának számító Kassán, ahova a rend már a 17. század kezdete óta indított missziókat, a (kezdeti időkben feltehetően még missziós) rezidencia létrejöttére azonban csak az 1640-es években, valószínűleg még a város I. Rákóczi György erdélyi fejedelem kezére kerülése előtt került sor. Az atyák 1641 vége táján már bizonyosan rendelkeztek saját kápolnával is, majd a rend 1643-ban III. Ferdinándtól, Lippay György esztergomi érsek közbenjárására, megkapta a később a kollégium működésének is az alapjául szolgáló mislyei (Szent Miklós) prépostságot.⁶ A jezsuiták Kas-

⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a szabad királyi városok 16. századi felekezetváltását is részben épp az egyházi ingatlanok és a vagyontárgyak megszerzése motiválhatta. *H. Németh István*: Felekezetváltás vagy együttélés. A szabad királyi városok katolikus egyházainak sorsa. Egy kutatási projekt első eredményei. In: Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.) Szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs 2017. 165–166.

⁵ *Kádár Zsófia*: Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. A pozsonyi, a győri és a soproni kollégiumok. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Bp. 2020. 65–83.

⁶ A rendtartományi katalógusokban csak az 1645. évnél, tehát már a jezsuiták távozását követően tűnik fel először rezidenciaként a kassai, addig következetesen misszionának nevezik, ennél azonban feltételezhetően korábbi lehet az alapítás. Lippay György 1641 novemberére, decembere környékére datálható jelentése ugyanis már kápolnával bíró (bizonyosan missziós) rezidenciaként említi. *Ladislauş Lukács*: Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae

sáról való kényszerű távozását követő újabb, immár több mint három évtizedre szóló visszatérését Rákóczi halála és a város III. Ferdinánd hűségére való felesküdése tette lehetővé. Annak érzékeltetése és jobb megértése érdekében, hogy a rend meggyökerezése szempontjából milyen nagy fontossággal bírt a királyi ház megszerzése – ami egyúttal a főkapitányi székhely rendre feledésbe merülő áthelyezését is jelentette –, szükséges röviden felvázolni a letelepedés kezdeti fázisának főbb, a szakirodalom által eddig talán jelentőségén alul kezelt történéseit.

A működését 1649-től újra megkezdő kassai rendház élére a folyamatosság jegyében a legutóbbi *superior* (házfőnök), a magyar hitszónoki feladatkört ellátó Széchényi Miklós került, aki a szlovák hitszónoki feladatokat ellátó Dubóczy Márton társaságában érkezett Kassára, a megelőző időszakhoz képest messze kedvezőbb körülmények közé.⁷ Az 1649-es országgyűlésen a vallásügyben teljes vereséget szenvedő, többségében evangélikus szabad királyi város más, számára hátrányos törvények kapcsán kivívott engedményekért cserébe kénytelen volt elfogadni, hogy a katolikus mellett a református is bevett vallássá lett falain belül. 1649-ben előbb az egri püspökség helyezte vissza székhelyét Jászóról Kassára, majd a következő évben a káptalan és a ferencesek is megjelentek.⁸ Ugyanekkor újra megkezdte működését a plébánia is, amelynek első plébánosa Mokcsay András egri kanonok lett.⁹ Mindeközben a jezsuiták helyzete országosan is megerősödött azáltal, hogy Lippay György esztergomi érsek

S.I. III. Romae 1990. 142. Vö. *Tusor Péter*: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről. (Archivio Santacroce) Levéltári Közlemények 73. (2002) 1–2. sz. 207. (a keltezésre ld. uo. 219–221.); Rezidenciáról beszél III. Ferdinándnak a mislyei prépostság átadásáról szóló, 1643-ban kibocsátott adománylevele is. *Farkas Róbert*: A kassai kath. főgymnasium története. In: A jászóvári prémontrei kanonokrend kassai főgimnáziumának évi jelentése az 1894–1895. iskolai évről. Kassa 1895. 19.

⁷ *Lukács, L.*: Catalogi personarum i. m., III, 251. (Széchényi korábbi rendházfőnöki működésére ld. az 1643. és 1644. évnél. Uo. 65., 106.)

⁸ *Mihalik Béla Vilmos*: Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699). (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Bp. 2017. 27.; *Tusor Péter*: Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai recepta religióvá válásában. (A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban.) Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 10. (1998) 1–2. sz. 17–18. (Kassán egyébként az 1647. évi 18–19. törvénycikkelyek is biztosították a szabad vallásgyakorlatot és az épületeikhez szükséges telket. Ld. uo. 6.); A püspökség Kassán való újjászervezéséről és az 1687-ig tartó időszakról átfogóan: *Bitskey István*: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok mecenatúrája a barokk korban. (Studia Agriensia 16.) Eger 1997. 29–39.

⁹ *Štefan Dóci*: Ein Dominikanerkonvent im Ambiente von Pfarrei, Stadt und Staat: Die seelsorgliche Tätigkeit der Kaschauer Predigerbrüder im 18. Jahrhundert. Dissertation. Universität Wien, 2014. 17.

1648. december 2-i oklevele a nagyszombati zsinat határozata alapján a Jézus Társaságát elismerte a magyar egyházi rend teljes jogú részének.¹⁰ A kassai jezsuiták nehézségeit pedig a zsinat azzal igyekezett segíteni, hogy még kora ősszel elengedte nekik azt a 12000 tallért, amit annak idején a klérus a néhai Cseh János pécsi püspök kezelésében álló mislyei prépostság kassai jezsuita rezidencia számára történő megváltásáért tett le. Az indoklás megemlékezett a Jézus Társasága dicséretes és gyümölcsöző munkájáról az ifjúság nevelése terén, továbbá arról, hogy a mislyei prépostság az ifjúság kiműveléséhez szükséges anyagi alap biztosításának a céljával került a rend birtokába.¹¹

A gimnáziumi oktatás és a rezidencia felívelésének időszaka a Széchényit váltó, tisztségét 1650 és 1654 között viselő Wesselényi Miklós SJ *superiori* működése idején kezdődött meg, aki már csak azért is alkalmas választásnak tűnhetett, mert a székhelyét Kassán tartó felső-magyarországi főkapitánynak, Wesselényi Ferencnek az öccse volt, emellett 1644-ben a szendrői misszió *superioraként* némi tapasztalatot már szerezhettek a térség sajátos viszonyairól.¹² Testvéri kötelékük jó alapját jelenthette annak, hogy a protestáns polgárság ellenállásának áttöréséhez szükséges kölcsönös együttműködésük zavartalan lesz. Wesselényi rendházfőnöki időszakának tendenciáit csupán felületesen szemlélve is nyilvánvaló, hogy ekkorra egyre sürgetőbbé vált egy megfelelő férőhelyet biztosító, székhelyként funkcionáló épületet találni a rendtagok számára. A rendtartományi katalógusok szerint az 1651-ben hat fős rezidencia tagjai között egy-egy magyar, szlovák és német nyelvű lelkipásztori (*operarius*)

¹⁰ Carolus Péterffy: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata*. I. Posonii 1742. 383–384.; *Tusor Péter*: Nemzeti zsinat, 1648. Katolikus rendi autonómiaörekvés a kora újkori Magyarországon. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis X.) Szerk. Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Bp.–Pécs 2014. 72.; Újabban: *Kádár Zsófia*: Soprontól Pozsonyig. A jezsuiták 17. századi országrendiségének kérdéséhez. In: Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza. (Annales Archivi Soproniensis No. 2.) Sopron–Bp. 2021. 488–489.

¹¹ Nagyszombat, 1648. szeptember 19. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) E 152 Acta Jesuitica (a továbbiakban: E 152) Registrata, Collegium Cassoviense (a továbbiakban: Reg. Coll. Cass.) 14. d. Fasc. 7. Nr. 19. (eredeti, pecsétes, Tarnóczy Mátyás csanádi püspök, szepesi prépost aláírásával ellátva); Bár a jezsuiták birtokképtelenségét kimondó 1608. évi koronázás előtti 8. törvénycikkely továbbra is érvényben volt, azt a kezdeti áthidaló megoldások után a rend és pártfogói már az 1630–1640-es évektől egyre inkább figyelmen kívül hagyták. *Kádár Zs.*: Jezuíták Nyugat-Magyarországon i. m. 38–40.

¹² *Lukács, L.*: *Catalogi personarum* i. m., III, 106.

feladatokat ellátó rendtag, valamint a felső-magyarországi főkapitány gyóntatója mellett már egy, a gimnázium principista osztályának tanulóit oktató tanár is helyett kapott. 1652-ben három tanárral már a teljes, hároméves grammatikai évfolyam osztályaiban és a kétéves humaniora évfolyam alsó, poétikai osztályában zajlott az oktatás, míg az 1653. évi rendtartományi katalógus szerint ugyanekkor tanerővel az akkor kilenc főt foglalkoztató rezidencia már teljes gimnáziumi képzést nyújtott.¹³ A jezsuita rend generálisa, Goswin Nickel örömmel értesült a kassai iskola bővüléséről Wesselényi rendházfőnök 1653. január 14-én kelt leveléből.¹⁴ Ugyanebben az évben megalakult a kassai diákság számára a Szepölöten Fogantatásról elnevezett – 1716-tól egy úgynevezett nagyobb és egy kisebb társulatra (*Congregatio Maior* és *Congregatio Minor*) szétváló – Mária-kongregáció is, amit 1715-ig titulását elhagyva *Congregatio Studiosorum*nak neveztek.¹⁵ Mindemellett a jezsuita generális előbb említett levele alapján már ekkoriban napirenden volt az alapító, Balassa Zsuzsanna által Ungvárra tervezett, az évtized végén azonban Kassán felállított konviktus ügyének előterjesztése a provinciális számára.¹⁶

Ismeretes, hogy a rezidenciának végül 1657 elejére sikerült elnyernie a nagyobb intézményi önállóságot jelentő kollégiumi rangot. A rendtartományi katalógusoknál elsőként az 1658. esztendőnél tűnik fel a meg-

¹³ Lukács, L.: *Catalogi personarum* i. m., III, 310., 340., 371.

¹⁴ 1653. március 22. Archivum Romanum Societatis Iesu, Provincia Austriae vol. 6., Epistolae Generalium (a továbbiakban: ARSI Austr. vol. 6.) fol. 154r. (A forrásért Fazekas Istvánnak tartozom köszönettel.)

¹⁵ Kádár Zsófia: Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671). Századok 148. (2014) 5. sz. 1248–1249.; Knapp Éva: Vallásos társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás Kassán a 17–18. században. Századok 129. (1995) 4. sz. 794–795.; Knapp Éva: Vallásos társulatok Kassán a XVII–XVIII. században. In: 350. výročie Košickej univerzity. Jubilejný zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Košice 27. februára 2007. Ed. Cyril Hišem – Štefan Eliáš – Dáša Fedorková. Košice 2007. 27.; Mihalik B. V.: Papok, polgárok, konvertiták i. m. 258.

¹⁶ Ld. a fentebb hivatkozott forrást: „*Convictus Konskianus Patri Provinciali proponendus erit; et res candide in utramque partem expensis omnibus versanda, ut ne quid per indiligentiam nostram differatur vel negligatur quod est e mente Fundatricis; vel quod esset utile iuventuti.*” ARSI Austr. vol. 6. fol. 154r.; A rendtartományi katalógusok alapján egy évvel később talán már megnyithatta kapuit valamilyen nemesi konviktus is, erre enged legalábbis következtetni az 1654–1655. évnél Gombos László neve mellett olvasható *regens convictus* titulus. A folyamatosságra látszik utalni, hogy az 1657 és 1662 közötti időszakban, haláláig – tehát már a konviktus hivatalos, 1659. évi felállítása előtti két esztendőben is – Wesselényi Miklós korábbi kassai rendházfőnök mint *regens convictus nobilium* tűnik fel. (Lukács, L.: *Catalogi personarum* i. m., III, 402., 434., 510., 517., 555., 595., 637, 680.) A kérdés mindazonáltal még megoldásra vár.

nevezés, amely szerint akkor összesen tizenkilenc tagja volt.¹⁷ Ezt követően a kollégium intézményrendszere, összefüggésben oktatási-nevelési feladataival, az 1660-as évek derekáig gyors bővülésnek indult, amelynek fő mozzanatai a szakirodalomból széles körben ismertek. 1659-ben Lippay György esztergomi érsek Kassán felállította a jezsuiták vezetésére bízott, külön épületben, a kollégium székhelyének is helyet adó Fő utcában elhelyezett nemesi konviktust, majd 1660-ban megindult az oktatás a Kisdy Benedek egri püspök által még 1657-ben megalapított kassai jezsuita akadémián is. A folyamat csúcspontjaként 1665-ben megkezdhette működését a jezsuiták irányításával a kassai papi szeminárium, a Kisdianum.

Az általam vizsgált források sajnos nem árulják el, hogy az első néhány évben hol működtek a kassai rendtagok, a korábbi gyakorlat alapján csupán feltételezni lehet, hogy valahol az oltalmukat biztosító Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány környezetében. A kollégiummá alakulás felé vezető úton való továbblépést mindazonáltal egyértelműen az észak-déli irányú Fő utcában (mai nevén Hlavná ulica, az adománylevélben Nagy utca) található úgynevezett királyi ház (*domus regia*) jezsuita rendnek adományozása tette lehetővé az évtized derekán, amely aztán a Jézus Társasága 1773. évi feloszlatásáig a kollégium mint intézmény székhelyéül szolgált. A kollégium irányítása alá tartozó intézmények közül a királyi házban kapott helyett a gimnázium és az akadémia is, és közvetlenül mellette – a kettőt összeépítve¹⁸ – építtette fel Báthory Zsófia 1671 és 1681 között az addig csak kápolnával rendelkező rend számára a Szentháromság-templomot.¹⁹ Az épület ekkorra már jelentős múlttal bírt. Azon túl, hogy a székhelyüket Kassán tartó

¹⁷ Lukács, L.: *Catalogi personarum i. m.*, III, 517–518. (A rendtartományi katalógus szerint Toposs Ferenc rektor 1657. március 26. óta kormányozta a kollégiumot, ugyanakkor már a kassai jezsuita akadémia Kisdy Benedek egri püspök által egy hónappal korábban kibocsátott alapítólevele is Toposszt nevezte meg a kollégium rektoraként. Ld. Régi magyar egyetemek emlékezete. *Memoria universitatum et scholarum maiorum regni Hungariae 1367–1777*. Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez. Szerk. és bev. Szögi László. Bp. 1995. 180.)

¹⁸ Bár Wick Béla egy alkalommal félreérthető módon a templomról úgy ír, mint amely az egykori királyi ház helyén áll, később a premontreiek konventje kapcsán egyértelművé teszi, hogy a „*templommal összeépült a premontreiek konventje és főgimnáziuma*”, a konvent épületét a királyi házzal azonosítva. Wick Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa 1941. 337. vö. 391. (Máskor a templomról és a konventről is úgy ír, mint amelyek a királyi ház helyén állnak: Uo. 64., 299–300.)

¹⁹ A templom építésének menetéről: Mihalik B. V.: *Papok, polgárok, konvertiták i. m.* 236–237.; 20. század eleji részletes leírása: Wick B.: *Kassa története i. m.* 388–391.

főkapitányoknak is időről időre lakhelyéül szolgált, itt tartotta fejedelmi udvarát kassai tartózkodása idején Bocskai István, Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György.²⁰ Birtoklása a rend számára a gyakorlati szempontok mellett eszmei, szimbolikus jelentőséggel is bírt, hiszen itt laktak és vállaltak mártírhalált 1619 őszén Pongrácz István, Grodecz Menyhért és Kőrösi Márk.²¹ Eladományozásának ténye ugyan nem ismeretlen a szakirodalomban, átadásának és az alternatív elképzeléseknek, illetve az átadást övező politikai-felekezeti konfliktusnak és az annak keretein belül lezajló épületcserének – a felső-magyarországi főkapitányi székhely áttételének – a részletei azonban csak részben ismertek, és azok bemutatása is rendre pontatlan vagy téves adatokon alapul. Emiatt szükségessé vált a kérdés újratárgyalása.

A hadszertár mint alternatív lehetőség

A források alapján nagy vonalakban nyomon követhető a királyi ház átadásáig vezető folyamat, amely nem teljesen elválasztható a Pálffy Pál nádor által vezetett harmincfős bizottságnak a városi tanáccsal folytatott, a katolikusok és a reformátusok vallásügyével kapcsolatos 1650 eleji tárgyalásaitól.²² Az egyik lehetőségként – a királyi ház alternatívájaként – az ekkor hadszertárként (*armamentarium*) használt volt ferences templom merült fel, amely a kolostorral együtt nagy károkat szenvedett el az 1556. évi nagy tűzvészben. Miután a ferencesek más kolostorba vonulva elhagyták Kassát, a kamara tette használhatóvá az épületeket, a templo-

²⁰ Kerekes György: Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629. Kassa 1943. 94. Wick B.: Kassa története i. m. 391. *Révész Kálmán*: A kassai első református templom története. Protestáns Szemle 9. (1897) 8. sz. (Első közl.) 430.

²¹ Wick B.: Kassa története i. m. 86., 391.

²² A reformátusok ennek eredményeként kapták meg a városi mészárszék nyugati oldalán a templom, iskola és paplak építésére alkalmas telket. Wick B.: Kassa története i. m. 401. vö. *Révész K.*: A kassai első református templom története i. m. 432–433.; Pálffy kassai tanácshoz szóló, Bajmócon, 1649. augusztus 13-án kelt levele, valamint a református egyház megalakulását biztosító, Kassán, 1650. február 19-én kibocsátott nádori okirat: *Révész Kálmán*: Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1650. Bp. 1894. 96–103.; A tárgyalások kimerítő, fárasztó voltára világít rá Pálffy Pál nádor Maximilian von Trauttmansdorff főudvarmesterhez, a Titkos Tanács elnökéhez intézett, Kassán, 1650. február 16-án kelt levele. További, ez idő tájt Trauttmansdorffhoz intézett levelei alapján tudható, hogy 1650. február 12. és 20. között bizonyosan Kassán tartózkodott. Ld. *Anna Fundárková (Fundárek Anna)*: Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff (1647–1650). (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien. Bd. I.) Wien 2009. 51–58. (Pálffy kassai jelenlétének a témával kapcsolatos vonatkozásait alább, a megfelelő helyekhez tartozó lábjegyzetekben közlöm.)

mot hadszertárrá, a kolostort lakásokká alakítva.²³ III. Ferdinánd 1649. október 5-én a helyben illetékes Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitánytól kért véleményt a hadszertár jezsuitáknak való átadásának és ezzel összefüggésben a fegyverek, lőszernek más, alkalmas helyre való átszállításának lehetőségéről.²⁴ Megemlítendő, hogy ez év vége táján nyújtotta be beadványát Pálffy Pál nádor az uralkodóhoz a katolikusok és reformátusok követelése kapcsán a templomuk, plébániájuk és iskolájuk számára Kassa városában kijelölendő helyek kapcsán. A város ugyanekkoriban a nádorhoz szóló levelében bizonyos, a katolikusok számára átadandó helyek elfogadásával kapcsolatos kifogásokra utalt, a domonkos rend épületeire vonatkozó jogát illetően az 1649. évi 12. törvénycikkelyre hivatkozva, értelmezésük szerint ugyanis az alapján kolostorok vagy más épületek kijelölésére nem, csupán puszta helyek kijelölésére voltak kötelezhetőek.²⁵

Ezzel összefüggésben értelmezendő Wesselényi Ferenc 1650 májusának közepén e tárgyban született levele III. Ferdinándhoz, amelyben beszámolt róla, hogy az egykori ferences templomot – valójában a kita-

²³ Wick B.: Kassa története i. m. 376.

²⁴ I. Ferdinánd Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1649. október 5. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 2. (eredeti, pecsétes, Orosy György ellenjegyzésével)

²⁵ MNL OL A 33 Magyar Kancelláriai Levéltár regisztratúrája, Propositiones et opiniones 4. d. ex 1649. Nr. 217. fol. 780–785. (Latin nyelvű kivonat és vélemény. Mellékletben Pálffy Pál rövid, kevés konkrétumot tartalmazó német nyelvű folyamodványa és Kassa város 1649. december 3-án kelt levele Pálffyhoz.); Az 1649. évi 12. törvénycikkely csupán általánosságban, a templomok, iskolák és paplakok számára alkalmas, célszerű és elégséges helyek kijelöléséről szól a katolikusok és reformátusok számára, megismételve a számukra Kassán szabad vallásgyakorlatot biztosító 1647. évi 18–19. törvénycikkelyek vonatkozó helyeit. Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici), 1608–1657. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1900. (az 1647. évi törvénycikkelyekre ld. uo. 440–443.); A domonkosokra való utalás bizonyosan azzal áll összefüggésben, hogy magyarországi *generalis commissarius*uk, Eustachius de Brixia 1649-ben tiltakozott Pálffy Pál nádornál az ellen, hogy épületeiket és azok tartozékait saját céljaira használta a város. A domonkosok még 1556-ban hagyták el Kassát egy tűzvész után, majd 1578. április 10-én II. Rudolf német-római császár, magyar és cseh király Kassa városának adta a rend templomát, amit felújítottak és gabonátárolásra szolgáló élelőstárnak alakítottak át. Rudolf ugyanakkor azt is kikötötte, hogy a domonkosok visszatérése esetén a városnak ellenkezés nélkül vissza kell adnia az épületet. A templom végül egészen az 1674. augusztusi tűzvészig élelőstárként működött – amikor is a lángok martalékvá vált, majd a Szepesi Kamara kezelésébe került –, míg a kolostor romjain időközben lakások, házak, istállók épültek. A domonkosok csak a 1690-es évek végén, az orsolyita apácákkal egy időben tudtak visszatérni Kassára. Bővebben: Dóci, S.: Ein Dominikanerkonvent i. m. 27–37.; Mihalik B. V.: Papok, polgárok, konvertiták i. m. 241–245.

karított szentélyt és a sekrestyét, amit 1672-ig a káptalan és a ferencesek közösen használtak, míg az elkülönített templomhajó továbbra is hadszertár maradt²⁶ – a visszatérő káptalan vette át az uralkodó rendelkezésének megfelelően, és ez ellen a polgároknak sem volt kifogásuk.²⁷ Szerinte a jezsuiták számára az épületnek az a része volt átadható, amely akkor egy általa Zeibertként megnevezett személy²⁸ lakásául szolgált. Nehézségekre hivatkozva ugyanakkor nem találta tanácsosnak a főkapitányi házhoz tartozó helyek atyáknak való átbocsátását. Feltehető, hogy az ügyben nem sokkal később öccse, Wesselényi Miklós atya uralkodói audiencián is járt, a főkapitány ugyanis általa kívánt szóban világosabban is üzenni.²⁹

Talán a Wesselényi levelében szereplő helyek (a főkapitány a *spatium* szó többszámát használta) egyikével azonos az a főkapitányi rezidenciához tartozó házrész („*spatium quoddam terrae penes domum nostram generalatus*”, később „*illam particulam domus nostrae*”), amelynek visszaadá-

²⁶ Mihalik B. V.: Papok, polgárok, konvertiták i. m. 237. vö. Wick B.: Kassa története i. m. 376. (utóbbi a ferencesek kapcsán a kolostoruk udvari részén található Szent Antal-kápolnát említi); Bár már 1666-ban felmerült, a hadszertár kiürítését majd csak 1682-ben rendelte el I. Lipót, megparancsolva, hogy a templom teljes területét szolgáltatassák vissza a ferenceseknek. Erre azonban csak Thököly Imre rövid uralma után került sor. A templomot 1689. május 28-án szentelték fel. Mihalik B. V.: Papok, polgárok, konvertiták i. m. 237.

²⁷ Itt érdemes újfent utalni Pálffy Pál nádor szerepére, aki még 1650. február 12-én Kassáról két levelet is írt Maximilian von Trauttmansdorff főudvarmesternek, az egyikben uralkodói határozatot kérve a ferences kolostor ügyében, ettől remélve a katolicizmus terjesztését. Ugyanezen a napon írt másik levelében mellékletben megküldte, hogy mit írt a kassai jezsuiták kapcsán az uralkodónak. *Fundárkövő, A.*: Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof i. m. 51–53. (A Szepesi Kamara 1650. május elsején adta át a ferences kolostort az egri káptalannak. Ld. uo. 52., 1. lj.); Ld. még Pálffy Pál III. Ferdinándnak szóló, három nappal későbbi levelét, amely a kassai jezsuiták és iskolájuk számára szükséges hely kapcsán röviden érinti Wesselényi Ferenc főkapitány és öccse, Wesselényi Miklós atya személyét is. Kassa, 1650. február 15. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 2.

²⁸ Farkas Róbert is hivatkozott Wesselényi levelére (Farkas R.: A kassai kath. főgymnasium i. m. 24.), aki az általa „*Zeihart puskaműveként*” megnevezett személyt a Csáky László alább ismertetett levelében szereplő fegyvermesterrel (*magister pixidarius, Büchsenmeister*; Farkas szintén helytálló fordításával: puskaműves-sel) azonosította. Wesselényi levelében azonban valóban két alkalommal is a „*Zeibert*” forma olvasható, bármiféle egyéb tiszttség megnevezése nélkül. Nem kizárható, hogy a *Zeugwart*, azaz hadszertárnok torzult alakjáról van szó, nem pedig személynévről (ezúton is köszönöm Fazekas István észrevételét), a kérdés mindazonáltal még tisztázásra vár.

²⁹ Wesselényi Ferenc III. Ferdinándnak. Szendrő, 1650. május 14. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 1. (eredeti, hátoldalán vörös viaszpecséttel)

sát még márciusban parancsolta meg III. Ferdinánd, minthogy a benne lakó kassai polgárok jogszerűtlenül idegenítették el.³⁰ Az sem kizárható, hogy valójában azokról a Lippay György és Csáky László levelében egyaránt szereplő polgárházakról van szó, amelyeket Pálffy Pál nádor jelölt ki a jezsuiták számára, átadásuknak azonban ellenállt a polgárság.³¹ A Wesselényi Miklós atya *supplicatio*ójára hivatkozó Lippay emiatt egyetértését fejezte ki az uralkodó felé a hadszertár egyes helyiségeinek átadását illetően. A szentély közös használatát megemlítve Pozsony példájára hivatkozott, ahol a Szent Márton-plébániatemplomban volt a jezsuitáknak egy kápolnája.³² Wesselényi Ferenc és Lippay leveléhez hasonló javaslat olvasható a jezsuiták által megkeresett Csáky László országbíró egy nappal később kelt, szintén az uralkodóhoz szóló levelében is. Eszerint az atyák a nádor által kijelölt polgárházak helyett, tartva átadásuk esetleges negatív következményeitől, a fegyvermester lakhelyeül szolgáló, a hadszertár tulajdonában álló ház vagy házrész átadását kérték.³³

³⁰ III. Ferdinánd Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1650. március 5. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 2. (eredeti, pecsétes, Szelepcsényi György nyitrai püspök, kancellár és Orozy György ellenjegyzésével; mellékletben a Kassa városának szóló, ugyanezen a napon kelt uralkodói parancslevél másolati példánya); A szóban forgó helyet Farkas Róbert mint a „*generalatus tőszomszédságában lévő*” házat azonosította. *Farkas R.: A kassai kath. főgymnasium i. m. 23.*

³¹ E két levélre szintén hivatkozik Farkas Róbert (*Farkas R.: A kassai kath. főgymnasium i. m. 24.*), Lippay levelének azonban nem minden lényeges mozzanatát közli, és azokat is részben tévesen. Leírása alapján ugyanis Lippay azt kérte az uralkodótól, hogy „*ne a palatinalis házat engedje át a patereknek, miként a polgárság javasolja, hanem a fegyvertár helyiségeit jelölje ki*”, az érsek levelében erre vonatkozóan azonban nem ez, hanem a következő áll: „*Cives enim Cassovienses nolunt dare domos illas civiles, quas dominus palatinus destinavit*”. A levél jelzetét ld. alább, a Lippay levelét érintő résznél.

³² Lippay György III. Ferdinándnak. Nagyszombat, 1650. május 26. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 1. (eredeti, hátoldalán elsötétedett vörös viaszpecséttel.); A pozsonyi jezsuiták Szent Márton-plébániatemplomban lévő szentélyére ld. *Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt: A pozsonyi jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1637/1650–1773). I. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon II.) Bp. 2021. 19.*

³³ „*Proinde supplicat [ti. a jezsuiták – B. M. J.] Maiestati Vestrae humillime, ut domum penes armamentarium (ubi etiam templum capitulare restauratum est) quam nunc magister pixidariorum inhabitat, dignetur dictis patribus assignare, ut separatim et loco commodiori se, et scholas suas collocare possint, etiam ob vicinitatem templi. Et cum haec ipsorum petitio, solius huius ministri transmirationem requirat, qui etiam alibi, et in proximo, ad domum artolleriam, sufficienter accommodari poterit, vergatque in maximum bonum religionis catholicae, patres sine murmuratione, competentia, aut coactione civitatis, in proprio Maiestatis Vestrae fundo, sese stabilire possent.*” Csáky László III. Ferdinándnak. Pozsony, 1650. május

Wesselényi Ferenc, Lippay György és Csáky László fentebb ismertett levelei egyértelművé teszik, hogy maguk a jezsuiták is megelégedtek volna azzal, ha a fegyvertár valamely helyiségében jelölték volna ki számukra a kollégium alapításához szükséges, illetve a gimnázium elhelyezésére szolgáló helyet, ami nem csupán a káptalannal közösen használandó szentély, hanem a kassai polgárok ellenállásának kikerülése miatt is praktikusnak tűnt. Emellett, noha már kezdetben felmerült, hogy az akkor Wesselényi főkapitányi székhelyeként használt királyi házban, a mindenkori főkapitány mellett lakjanak az atyák, Lippay érsek szerint a két fél hosszú távon nem fért volna meg egymás mellett. Wesselényinek szóló, 1650. április 9-én Nagyszombatban kelt levelének részlete lényegében egybevág a korábban leírtakkal: „*Szolgálók kegyelmednek édes generális uram, és kívánok Istentől minden jót. Palatinus uram megérkezvén, semmit többet nem értettem ökegyelmétül az mit végezett volna, hanem az cassai religio dolgát, kiből bár ne lett volna olyan engedelmes, hanem assig-nált volna szentegyháznak való hely is az váras, az szegény jezsuitáknak az armamentariumot kellett volna adni, mert ezek az váras gratiajából nem obtineálhatnak házat, kegyelmeddel egy házban, vagy legalább successori-
val, el nem férnek.*”³⁴ A hadszertár egy részének átadása mint lehetőség azonban a jelek szerint még ez évben lekerült a napirendről. A Pálffy Pál nádor által a főkapitányi házban kijelölt hely szükségessége miatt ugyanis az uralkodó 1650. szeptemberében újabb helyiségek – az alsó ambituson lévő, gabona megőrlésére szolgáló hely (*pistrinum*), a konyha, az istálló

27. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 1. (eredeti, a hátoldalon vörös viaszpecséttel) Vö. *Farkas R.*: A kassai kath. főgymnasium i. m. 24–25.; Farkas Róbert szerint a hadszertár mellett lévő házról írt Csáky, Wesselényi levelénél viszont a puskaműves lakóhelyeként a hadszertár épületének azon részét azonosította, amely leírása szerint „a templomon felül, a telek belső választófaláig terjed” (uo. 24). Tekintettel az ellentmondásokra, nem teljesen világos, hogy a vonatkozó résznél Csáky országbíró a szokásos „ház”, esetleg a szűkebb, „lakhely” értelemben használta-e a *domus* szót.

³⁴ A levél egy másik fontos, a tágabb kontextust, illetve a személyes kapcsolatok aktuális minőségét megvilágító részletet is elárul. Lippay leírása alapján Pálffy ekkoriban elhidegült III. Ferdinándtól („*male contentus öfelségével, sem nem tr, sem fel nem megyen*”), Wesselényi Ferencsel azonban éppen ekkorra rendeződött a viszonya. Ennek egyik jeleként Wesselényi „*szép lovakkal*” ajándékozta meg Pálffyt, amivel kapcsolatban az érsek némi megbántódással jegyezte meg: „*Énnekem nem juthata az kegyelmed lovaiban, azt is cancellarius uramnak* [Szelepcsényi György nyitrai püspök, kancellár – B. M. J.] *küldötte volt, az kit ígért, az feketét.*” Lippay György Wesselényi Ferencnek. Nagyszombat, 1650. április 9. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 18. (eredeti, hátoldalán vörös viaszpecséttel, tudomásunk szerint kiadatlan)

vagy csapszék egy része (*partem stabuli*) és a felső ambituson lévő néhány szoba – átadását rendelte el a jezsuiták számára.³⁵

A királyi ház kibővítése és eladományozása. A Bornemissza-ház megvásárlása

A főkapitányi ház kibővítése céljából a kincstár megvásárolta az annak nyugati és keleti részével határos, ekkor polgárok lakta két pincés szegletházat is. Miután ezek átengedésére a város már 1650-ben késznek mutatkozott 1340 birodalmi tallér letétele fejében, III. Ferdinánd 1650 szeptemberében – ugyanazon a napon, mikor elrendelte a királyi ház fentebb említett helyiségeinek átadását a jezsuiták számára – utasította a Magyar Kamarát, hogy a felső-magyarországi jövedelmekből fizessék ki a kérdéses összeget. Miután azonban a pénz kifizetése és így a szegletházak átadása sem történt meg, 1652 márciusában az uralkodó Wesselényi Ferenc főkapitányt bízta meg, hogy járjon el az ügyben és eszközölje ki, hogy a pénz letételét követően a város azokat minden további késlekedés és nehézségek támasztása nélkül adja át. 1654 őszéig azonban nem történt előrelépés. Amint a Magyar Kamara Szepesi Kamarának szóló 1653. márciusi átírata elárulja, a pénz kifizetése a közbejövő szükségesszerűségekre és a felső-magyarországi kamarai jövedelmek elégtelenségére hivatkozva maradt el, időközben pedig az ügyet előmozdítandó Wesselényi főkapitány öccse, Wesselényi Miklós házfőnök is felajánlotta, hogy az 1340 birodalmi tallért kölcsönbe leteszi a kamarai pénztárnoknak, amit később a kassai jezsuiták számára kellett volna visszafizetni.³⁶

1654 szeptemberének elején végül Szelepcsényi György nyitrai püspök, kancellár arról értesítette III. Ferdinándot, hogy az udvar kérésére a városi tanács felajánlotta a két szegletházat, amit az uralkodó köszönettel elfogadott, jelezve egyúttal az egyik ház alatti pince iránti igényét is.³⁷ Decemberben a város a szegletházak érintett részeinek összeírását tartal-

³⁵ III. Ferdinánd Wesselényi Ferencnek. Ebersdorf, 1650. szeptember 13. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 2. (eredeti, pecsétes, Szelepcsényi György nyitrai püspök, kancellár és Ruttkay András ellenjegyzésével) Vö. *Farkas R.*: A kassai kath. főgymnasium i. m. 25.

³⁶ A Magyar Kamara a Szepesi Kamarának. Pozsony, 1653. március 13. MNL OL E 250 Szepesi Kamara regisztratúrája, Litterae Camerae Poseniensis et aliorum (a továbbiakban: E 250) 28. d. Fasc. 27. Nr. 19. (mellékletben: III. Ferdinánd a Magyar Kamarának. Ebersdorf, 1650. szeptember 13. Másolati példány, Szelepcsényi György nyitrai püspök, kancellár és Ruttkay András ellenjegyzésével); III. Ferdinánd Kassa városának és Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1652. március 6. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 2. (másolati példányok, Szelepcsényi és Ruttkay ellenjegyzésével)

³⁷ Ebersdorf, 1654. szeptember 4. MNL OL E 152 Irregistrata, Collegium Cassoviense (a továbbiakban: Irreg. Coll. Cass.) 203. d. 6. t. Nr. 2. (címezés és aláírások nélküli másolati példány)

mazó és a vételár kifizetésének tényét rögzítő bizonyáglevellet adott ki az eladásról. Utóbbiak részletekbe menő leírása szerint bodrogkeresztúri Borbély István 1250 forintért megvásárolt házrészei „*az öfelsége generálisa házának napnyugati, avagy piaci felől való szeriben, az börtön kis utca meneteliben vannak situáltatva*”. Ugyanott volt található a városi tulajdonban lévő, ám szintén átengedett „öreg” pince és fenti szoba is, míg Sebestyén Albert szíjgyártó és felesége, Rodanin (némileg bevettebb formájában Rodany) Zsuzsanna 1140 forintért megvásárolt házrészei „*az öfelsége generálisi házának napkelet felől való hátulsó részében és szegletiben, az kovács és börtön utcák menetelekben vannak situáltatva*”.³⁸

A királyi házra és tartozékaira szóló adománylevelet – Szelepcsényi saját bevallása szerint az ő közbenjárása eredményeképpen³⁹ – 1654. december 29-én bocsátotta ki III. Ferdinánd a jezsuiták számára, és ugyanezen a napon állították ki a jezsuiták beiktatását elrendelő uralkodói határozatot az egri káptalan számára. Az adománylevél szövegének indoklása utal a Jézus Társaságának a fiatalság tudományokra és művészetekre való oktatásában, a katolicizmus terjesztésében és a hívek lelki üdvének előmozdításában betöltött szerepére, továbbá a jezsuita vértanúkra, akiknek a „katolikus vallásért kiontott vére” megszentelte az épületet.⁴⁰ Wesselényi Ferenc főkapitányi rezidenciájának az uralkodó ugyanezen a napon a végrendeletileg Wesselényit és feleségét, Széchy Máriát illető, ám ekkor a Szepesi Kamara kezelésében álló úgynevezett Bornemisz-

³⁸ Kassa városának 1654. december 10-re datált, magyar nyelvű bizonyáglevellei a nyugati és keleti szegletház összeírása és eladása tárgyában, valamint az egyes helyiségek értékbecslése: MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 16. fol. 92r.–94v., 99v.–100v., 104r.–104v.

³⁹ Szelepcsényi György Keresztes István kassai jezsuita rendházfőnököknek. Bécs, 1655. január 1. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 5. (eredeti, hátoldalán vörös viaszpecséttel, a címzésben Keresztesit a kassai jezsuita kollégium rektorának titulálva!)

⁴⁰ Az adománylevél kibocsátásának körülményeiről ld. *Farkas R.*: A kassai kath. főgymnasium i. m. 25–28. (közölve az oklevél szövegét, de nem az eredeti példány alapján); Eredeti, pecsétetes példányát ld. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 13. d. Fasc. 6. Nr. 1. (Szelepcsényi György nyitrai püspök, kancellár és Ruttkay András ellenjegyzésével) Vö. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 6. (Az 1654. december 29-én, Bécsben kiállított adománylevél egri káptalan által kiállított, vörös viaszpecséttel és Pethes András nagyprépost aláírásával ellátott hiteles másolata: Kassa, 1703. október 4. Beletéve az adománylevélnek egy egyszerű, javított másolati példányába. Mellette az adománylevéllel egy napon és helyen kelt, a jezsuiták beiktatását elrendelő uralkodói határozat); A rend kedvéért meg kell jegyezni, hogy a királyi könyvekben egy 1654. december 29-re és egy 1655. december 29-re datált változat is fennmaradt. MNL OL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár regisztratórája, Libri regii vol. 11. pag. 175–176., 461–462.

sza-házat (másik nevén Rueber-ház) rendelte.⁴¹ A ma a Szlovák Műszaki Múzeumnak (Slovenské technické múzeum) helyet adó, egykoron Hans Rueber von Püchsendorf felső-magyarországi főkapitány tulajdonában lévő házat – pontosabban akkor három házból álló házcsoporthoz – még Bethlen Gábor idejében kapta meg Kassa városától Bornemissza János († 1653) felső-magyarországi vicekapitány,⁴² amit 1652. szeptemberi végrendeletében a Wesselényi házaspárra hagyott.⁴³

Amint az Udvari Haditanács május 14-i tájékoztató emlékiratából kiderül, Wesselényi az általa 15000 forintra becsült Bornemissza-házat nem sokkal nádorrá választását követően 1000 dukát azonnali kifizetésért felajánlotta a jövőbeni felső-magyarországi főkapitányoknak, a szöveg szerint a Jézus Társasága iránti szeretete és a jezsuita mártírok miatt, továbbá hogy az ország lakosai ne panaszkodjanak a főkapitány állandó

⁴¹ „*Alteris vero praenotatam nostram domum regiam per te religiosis patribus Societatis Jesu, sicut etiam domum magnifici olim Joannis Bornemissza, tibi pro usu residentiae generalatus, per Cameram nostram Scepusiensem resignatas esse.*” III. Ferdinánd Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1654. december 29. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 16. fol. 91r.–92r., 99v. („*Exemplar literarum Suae Maiestatis ad comitem Franciscum Wesselenyi, de domo regia Societati, et domo Bornemiszaiana residentiae generalatus tradita.*”); A királyi ház és a Bornemissza-ház ügyében a döntés legkésőbb november első felére már megszületett, erre ld. az uralkodó 1654. november 10-én Bécsben kelt levelét Wesselényi Ferenchez és a Szepesi Kamarához. Uo. fol. 90r.–91r., 98v.–99r.; A királyi ház adománylevelében egyébként szintén található erre való utalás (*Farkas R.: A kassai kath. főgymnasium i. m. 27.*), Farkas Róbert azonban valamiért elsiklott a kérdés fölött.

⁴² (Szendrői) Bornemissza János korábban mint Bethlen Gábor erdélyi fejedelemhez hű vice- és főkapitány is volt Kassán, majd Wesselényi főkapitánysága idején, 1648-tól 1653-ban bekövetkezett haláláig annak vicekapitányaként működött. *Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században.* (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „*életrajzi lexikonból*”). Történelmi Szemle 39. (1997) 2. sz. 273–274.

⁴³ *Wick B.: Kassa története i. m. 427–428. vö. Kerekes Gy.: Bethlen Gábor fejedelem Kassán i. m. 116–118.* (Wick 1652. szeptember 28-ra datálja a végrendeletet, míg Kerekes vélhetően az ő nyomán, de talán tévesztve 1652. szeptember 8-ra.); A két szerző hivatkozással alá nem támasztott leírása szerint a Bornemissza-házat a város vásárolta meg, és azt követően lett a főkapitányok székhelye, ez az állítás azonban a források alapján egyértelműen téves. A ház megöröklésének feltételeként Wesselényinek 2000 forintot ki kellett fizetnie a Bornemissza-örökösöknek. Miután a házat Wesselényi átengedte a kincstárnak, 1656. október 31-én III. Ferdinánd utasította a Szepesi Kamarát, hogy fizesse ki a kérdéses összeget az örökösöknek. *Badál Ede: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből.* VII. Ars Hungarica 3. (1975) 2. sz. 295.

lakásának hiánya miatt.⁴⁴ Ajánlatát az Udvari Kamara, illetve az uralkodó elfogadta. Az 1655. május 15-én a Magyar Kamara számára kibocsátott uralkodói parancs értelmében a Szepesi Kamarának a felső-magyarországi jövedelmekből kellett kifizetnie az összeget. Az utólag betoldott indoklás az Udvari Haditanács emlékiratához hasonlóan kiemelte, hogy Wesselényi a panaszok elkerülése végett ajánlotta fel házát („*ne status regni in defectu eiusdem accomodationis ausam conquerendi habeant*”). Az uralkodói parancs további érdekessége, hogy a házát egy bizonyos Révaynak, a Wesselényi utódjaként a főkapitányi tisztségre kiszemelt személynek a kezéhez („*ad manus proxime subsecuturi generalis (tit.) Révay*”) kellett volna bocsátani.⁴⁵ Vagyis Wesselényit már ekkoriban foglalkoztatta a leköszönés gondolata, végül azonban egészen 1658-ig a hivatalában maradt.⁴⁶ Az Udvari Haditanács emlékiratának a Wesselényi jezsuiták iránti szeretetét említő rész feltehetően arra való utalás is, hogy biztosan ne kelljen a későbbiekben sem kiköltözniük a királyi házból. Maga az elképzelés, miszerint a Bornemissza-ház lenne a főkapitányok új székhelye, valójában már 1653 nyarán felmerült. Wesselényi akkor bizonyos újonnan felmerülő szükségére hivatkozva („*pro moderna mea necessitate*”) legalább 5000 forint kifizetését kérte az uralkodótól a Szepesi Kamara

⁴⁴ Az Udvari Haditanács emlékiratának önmagában egyébként nem könnyen értelmezhető kivonatos másolata a következőképpen hangzik: „*Demnach auch die Residenz der Generaln zue Caschaw denen P. P. Societatis geschenckht worden, und Euer Majestät Dienst erfordert, daß der khünfftige General eine Wohnung in bemelter Statt habe, alß hat sich der Herr Palatinus offerirt, daß er sein aldort habendes Hauß, welches ihme der Bornemissa vermacht, auß Lieb zue der Societet, und wegen der fünff [!] Martýrer, welche daselbst umgebracht worden, und damit die Regnicolae sich nit beschwären, wann der General kheine Wohnung haben sollte, weiln seine erste Residenz verschenckht worden, ungeachtet er selbiges Hauß nit umb 15000 Florenos geben hette, wann ihme alhier gleich 1000 Duggaten bezahlt werden, solches gleich dem Revay zuüberlassen, also daß es eines Generals Residenz seye, welches dann für gar ein hailsambes werde befunden worden, und daß in allweg auf Mittel durch die löbliche Hoff Cammer gedacht werden möchte, darmit ermelte 1000 Duggaten alhier gleich bezahlt werden.*” Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn Akten (a továbbiakban: ÖStA FHKA HFU) Kt. 454. 1655. május 14. [r. Nr. 196.] fol. 64–65. (A szövegben említett Révay személyére ld. a következő lábjegyzetet.)

⁴⁵ ÖStA FHKA HFU Kt. 454. 1655. május 15. [r. Nr. 196.] fol. 82–83.; Talán az 1652-ben tokaji kapitányi tisztséget viselő Révay Istvánról van szó, ld. beadványát a felé fennálló tartozás, a dob és zászló ügyében: A Magyar Kamara a Szepesi Kamarának. Pozsony, 1652. augusztus 1. MNL OL E 250 27. d. Fasc. 26. Nr. 79. (Mellékletben Révay beadványa)

⁴⁶ Mindazonáltal hozzá kell tenni, hogy ténylegesen már 1655 februárja, márciusa óta Wesselényi helyettese, Gersei Pethő Zsigmond látta el a főkapitányi teendőket. Pálffy G.: Kerületi és végvidéki főkapitányok i. m. 273.

útján, hogy az egyébként 15000 forintra becsült házat örökösen átengedje a főkapitányok rezidenciájául.⁴⁷

A királyi házhoz megvásárolt két szegletházat és a korábban városi tulajdonban lévő pincét azonban nem adta át a város, mondván, hogy azokat nem a jezsuiták, hanem a király, illetve a főkapitányság számára engedték át,⁴⁸ emellett a jezsuiták borárusításától is tartottak.⁴⁹ A helyzetet az emiatt kifejezetten kellemetlen helyzetbe kerülő Wesselényi Ferenc közbenjárása oldotta meg, aki 1655 februárjában humortól, szenvedélytől és finom fenyegetéstől sem mentes levelében tett rá ígéretet a kassai bírónak, hogy a hadszertárnál lévő korcsmában meg fogja akadályozni a jezsuiták bormérését. Egyúttal azonban azt is világossá tette, hogy az újonnan megszerzett épületekkel, épületrészekkel a király immár saját tulajdonaként szabadon rendelkezhet, akár árnyékszékké is alakíthatná őket, ha úgy látná jónak – vagyis a jezsuitáknak is joga van eladományozni minden akadály nélkül. A kifejezetten szórakoztató levélnek itt csak egy részletét közölhetem: „Az házak és pince resignatiója felől

⁴⁷ „Ideo supplico humillime dignetur ordinem fieri, ut ea quinque millia florenorum quamprimum obtineam, paratus statim eandem domum, alias quindecim mille florenos praevalentem Vestrae Sacratissimae Maiestati, pro residentia generalium resignare perpetuo possidendam.” Wesselényi mellékletként megtalálható beadványának első része a tornai várral és uradalmával volt kapcsolatos. A Magyar Kamara ennek nyomán véleményt és információt kért a Szepesi Kamarától a kérdéses ügyekben, köztük a Bornemissza-ház állapotáról és értékéről. Ld. a Magyar Kamara a Szepesi Kamarának. Pozsony, 1653. július 16. MNL OL E 250 28. d. Fasc. 27. Nr. 45. (mellékletben Wesselényi említett, III. Ferdinándhoz szóló beadványa, a Magyar Udvari Kancellária Regensburgban, 1653. július 8-án kelt átirata az Udvari Kamarához, valamint utóbbi ugyanezen a napon kelt leírata a Magyar Kamarához); Ld. még az Udvari Kamara leiratát, amely szerint az uralkodó további rendelkezéséig érintetlenül kellett hagyni a Bornemissza-ház ingóságait, arról inventáriumot kellett készíteni és azt elküldeni az Udvari Kamarának: a Magyar Kamara a Szepesi Kamarának. Pozsony, 1653. [!?] október 24. MNL OL E 250 29. d. Fasc. 28. Nr. 40. (Mellékletben az Udvari Kamara Magyar Kamarának szóló, 1653. október 22-re datált átirata; Az 1654. évhez sorolt irat hátoldalán az 1654-es évszám szerepel, és az iratokhoz készült lajstromkönyv is az 1654-es évszámot tekinti helyesnek: MNL OL E 250 162. k., 1629. február 28.–1672. november 24., oldalszámozás nélkül)

⁴⁸ Ld. Wesselényi Ferenc 1655. február 4-én, Szendrőn kelt levelét Kassa bírájához és szenátusához, amelyben – itt nem bemutatható módon – részletesen cáfolja érveiket, rámutatva arra is, hogy a király az általa megvásárolt házzal szabadon rendelkezhet. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 1.

⁴⁹ Ez nem tekinthető egyedi jelenségnek, a jezsuiták borárusításának szabályozása Pozsonyba és Sopronba való letelepedésüknek is egyik feltétele volt a két város vezetése részéről a 17. század első felében. Kádár Zs.: Jezuíták Nyugat-Magyarországon i. m. 68., 79.

igen-igen helyesen discourál kegyelmed, én sem kívánok egyebet, hanem hogy kegyelmeitek öfelségének, a mi kegyelmes urunknak resignálja és adja. Öfelsége kegyelmes jóakarata osztán az, elrontja-é, másnak adja-é, kamlal/raszéket csináltat-é belőle, szabad lészen ki-ki magáéval. Az czaig-háznál lévő korszoma tollálását az mi illeti, vagyon már öfelségétől arra való parancsolatom, melynek pariaját im odaküldöttem kegyelmeiteknek. Ha azért kegyelmeitek az házakat és az pincét oblatiója szerént resignálni fogja, mi is ottan megparancsoljuk, hogy az korszoma tolláltassék. Ha pediglen kegyelmeitek nem resignálja, Isten felvivén az ország gyűlésére, térdre esem öfelsége, az mi kegyelmes urunk előtt, megkövetem alázatosan, nékem megbocsásson, hogy mások miatt hazugságban maradtam. Meggondolhatja osztán kegyelmeitek, minémő recommendatiójára esik kegyelmeiteknek.”⁵⁰

A szegletházakat végül 1655. március 5-én, Keresztes István rendházfőnöksége idejében adták át az erre kijelölt városi tanácsosok az uralkodót képviselő kamarai tisztviselőknek,⁵¹ majd ezt követően vehették birtokukba a jezsuiták. Az atyák a jelek szerint egészen 1661 júniusáig zavartalanul használhatták a királyi házat és tartozékaikat, akkor azonban Homonnai Drugeth György felső-magyarországi főkapitány⁵² bejelentette igényét a királyi házhoz tartozó, szerinte azonban a főkapitányságot illető külvárosi kertre és rétre,⁵³ majd – miután az akkori rektor, Palkovich Márton a kertet elcserélni sem szeretne volna másra – valamikor talán nyár vége felé elfoglalta azokat.⁵⁴ További kutatások feladata lesz

⁵⁰ Jolsva, 1655. február 13. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 1. (másolati példány, közvetlenül mellette az ugyanezen a napon és helyen kelt, Keresztes István kassai jezsuita *superiort* tájékoztató eredeti, pecsétes levele; Bár a levélből Farkas Róbert is idézett részeket, a keltezés helyét tévesen Sasvárra tette, a konfliktus lényegi okát jelentő bormérést pedig nem említette: *Farkas R.: A kassai kath. főgymnasium i. m. 28–29.*). Ld. még fentebb már hivatkozott, 1655. február 4-én, Szendrőn kelt levelét, amelyben biztosította róla a bírót és a szenátust, hogy a jezsuiták nem fognak bort árulni.

⁵¹ MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 16. fol. 95v.–96v., 101r.–101v.

⁵² Tisztségét 1659-től az 1661-ben bekövetkezett haláláig viselte. *Pálffy G.: Kerületi és végvidéki főkapitányok i. m. 273.*

⁵³ Szabályzatuk értelmében a jezsuiták kizárólag a kapcsolódás, lelki rekreáció helyszínéként használhatták a kerteket, hasznoszerzés nem. Esetenként ugyanakkor reprezentatív ünnepségeket is tarthattak bennük. A külvárosi kertek jelentőségéről a jezsuita rendházak életében Pozsony, Győr és Sopron példáját vizsgálva: *Kádár Zs.: Jezsuiták Nyugat-Magyarországon i. m. 118–119.*

⁵⁴ Ld. Palkovich Márton kassai jezsuita rektor *supplicatióját* I. Lipóthoz, amelyben a III. Ferdinánd által 1654. december 29-én kibocsátott adománylevélre hivatkozva a külvárosi kert és rét visszaadását kéri. MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 14. d. Fasc. 7. Nr. 18. (Homonnai Drugeth Györgyöt néhaiként, a felső-magyarországi főkapitányi hivatalt betöltetlenként említi. Mellékletben Palkovich 1661.

annak feltárása, hogy a kérdéses kertet végül visszakapta-e a kollégium, azonos-e azzal a Társaság által bírt, egy malom közelében, a korban Szent Lénárdnak nevezett, másképp „*felső malom végett való*” utcánál fekvő külvárosi kerttel, amit a kurucok 1682 augusztusában összeírtak, majd miután a rend visszakapta, 1691 tavaszán a kiáradt patak miatt komoly károkat szenvedett.⁵⁵

Konklúzió

Tanulmányomban igyekeztem nyomon követni a kassai királyi ház jezsuitáknak adományozásáig elvezető többéves folyamatot, amely fontos mérföldkövet jelentett a rend megtelepedése, majd a jezsuita rezidencia nagyobb intézményi önállóságot biztosító kollégiummá válásának folyamatában. Közvetlenül visszatérésüket követően a rendtagok a polgárság ellenállása miatt a Pálffy Pál nádor által kijelölt városi polgárházak helyett még készek lettek volna beérni az akkoriban hadszertárként működő, kincstári kezelésben lévő egykori ferences kolostor bizonyos részeivel. Már a kezdeti időkben felmerült ugyanakkor az a lehetőség is, hogy az atyák esetleg a főkapitány mellett, a székhelyül szolgáló királyi házban kapjanak helyet, az elképzelést azonban Lippay György esztergomi érsek – utólag értékelve bölcs belátásról tanúbizonyságot téve – hosszabb távon nem tartotta működőképesnek. Talán a rendtagok egyre növekvő létszáma, illetve a katolikusok számára kedvezően alakuló politikai klíma vezetett el végül oda, hogy az uralkodó a királyi ház kibővítése és a jezsuitáknak történő eladományozása mellett döntött, amivel egyidőben a kincstár megvásárolta a Wesselényi Ferenc főkapitány által hivatali

június 6-án, Kassán kelt levele az uralkodóhoz, amelyben hírt adott a főkapitány foglalási szándékáról, valamint a *supplicatio* egy másik példánya); Homonnai érvelése arra épült, hogy lakást ugyan kapott, kertet azonban nem, noha az szerinte a főkapitányi hivatalhoz tartozott, így a jezsuiták csak csere útján juthattak volna hozzá. Augusztus elejére a tárgyalások eredményeképpen, miután nem sokkal előtte az uralkodó levele ellenére újból kinyilvánította foglalási szándékát az aratás utánra, az erő alkalmazása helyett inkább a csere lehetőségére hajlott, azonban oly módon, hogy a jezsuiták másik kertet kaptak volna. Palkovich azonban – aki az uralkodó mellett Philipp Miller SJ császári gyóntatónál, az Udvari Haditanács elnökénél, Wenzel Eusebius von Lobkowitznál és Wesselényi nádornál keresett pártfogást – szerette volna megtartani az addigit, mivel az királyi kert volt, ami nagyobb biztosítékot jelentett a rend számára a jövőre nézve. Ld. Palkovich Márton I. Lipótnak. Kassa 1661. június 22. MNL OL E 152 Irreg. Coll. Cass. 203. d. 13. t. Nr. 91. Palkovich Márton három levele Philipp Millerhez. Kassa, 1661. június 25., Eperjesenyicé („*arce palatini*”, a nádori várban), 1661. július 30. és Kassa, 1661. augusztus 2. Sorrendben: uo. Nr. 90., 88., 92.

⁵⁵ *Farkas R.*: A kassai kath. főgymnasium i. m. 58.; MNL OL E 152 Reg. Coll. Cass. 12. d. Fasc. 3. Nr. 10–12.; A kérdéses külvárosi utcára: *Wick B.*: Kassa története i. m. 97., 235., 302.

utódai számára felajánlott Bornemissza-házat. A protestáns lakosság által tanúsított ellenállás sikeres áttöréséhez elengedhetetlen volt az uralkodói hatalmat képviselő főkapitány és a rendházat a vizsgált időszak túlnyomó részében vezető öccse, Wesselényi Miklós közötti kölcsönös együttműködés zavartalansága, amelynek jó alapját jelentette a két fél közötti testvéri viszony. E tényező fontossága különösen szembetűnő a hivatali utódaik közötti elmérgesedett konfliktus fényében.

A kassai protestáns lakosság ellenállását, ha néhány esztendő eltelével is, összességében különösebb problémák nélkül sikerült letörni, köszönhetően az 1640-es évek végétől, az 1650-es évek elejétől kezdve a katolikusok számára egyre kedvezőbbé váló politikai klímának. Kassa esetében ugyanakkor, szemben Pozsonnyal, Győrrel és Sopronnal, mindeddig nem találtam nyomát annak, hogy az uralkodó és a város vagy a káptalan közötti szerződés szabályozta volna a jezsuiták letelepedését, ami, ha valóban így volt, önmagában is az erőviszonyok eltolódására utal. A királyi ház jezsuita használatba vétele mindezt szimbolikusan is kifejezi, hiszen a város szívében, a mártírok halálának egykori helyszínén hirdette a katolicizmus térnyerését, mintegy előfutáraként a következő évtizedek katolikus térhódításának.